

Agnieszka Gil

Marcin Semczuk

Uniwersytet Pedagogiczny

im. Komisji Edukacji Narodowej

w Krakowie

Uwarunkowania współczesnych zmian w sieci szkół podstawowych na obszarach wiejskich województwa małopolskiego

The conditioning of contemporary changes in the network of primary schools in rural areas of the Malopolskie Voivodeship

Streszczenie

Przedmiot prezentowanych badań stanowiło szkolnictwo podstawowe zawężone do I i II etapu edukacyjnego (klasy I–III i IV–VI) na obszarach wiejskich województwa małopolskiego. Celem opracowania było wskazanie uwarunkowań funkcjonowania sieci szkół podstawowych oraz konsekwencji likwidacji szkół w kształceniu młodzieży. W artykule wykorzystano dane z lat 2000–2012 dotyczące liczby uczniów oraz szkół podstawowych, a także uczących w tych szkołach nauczycieli oraz stanu zaludnienia miejscowości Małopolski, udostępnione przez BDL GUS. Do realizacji postawionego celu badawczego wykorzystano również wyniki własnych badań bezpośrednich, przeprowadzonych w szkołach za pomocą metody sondażu diagnostycznego, oraz studia literatury przedmiotu, w tym aktów prawnych. Badaniom poddano 12 szkół podstawowych zlokalizowanych w powiecie miechowskim. Objęto nimi dwie grupy respondentów. Pierwszą stanowili opiekunowie uczniów, a drugą – dyrektorzy szkół. Badanie objęło 705 osób.

W wyniku niekorzystnych tendencji demograficznych (ryc. 1) w województwie małopolskim w latach 2000–2012 na obszarach wiejskich liczba uczniów zmniejszyła się o 30% (ryc. 2). W konsekwencji likwidacji uległy 143 szkoły podstawowe, co stanowiło 12% ich ogólnej liczby (ryc. 3). Zamknięto głównie małe szkoły wiejskie, z obszarów typowo rolniczych w północno-wschodniej części województwa oraz z jego słabiej zaludnionych obszarów południowo-wschodnich (ryc. 4). W mniejszym stopniu proces ten objął miasta, gdzie spadek liczby dzieci w przeliczeniu na szkołę był znacznie wyższy w porównaniu do obszarów wiejskich. Liczba zlikwidowanych szkół byłaby zapewne znacznie większa, gdyby nie aktywność lokalnych społeczności. Korzystały one z możliwości przejęcia szkoły dzięki zakładaniu stowarzyszeń i organizacji społecznych oraz w dalszym etapie – zmianie organu prowadzącego (ryc. 5). W konsekwencji tych procesów znacznie zmieniło się w regionie rozmieszczenie szkół.

Badania przeprowadzone w szkołach powiatu miechowskiego wskazują, że średni czas dojazdu z miejsca zamieszkania do placówki wynosi 21 min, a najdłuższy jest do tych szkół, w otoczeniu których zlikwidowano minimum dwie placówki (ryc. 6). Najwięcej uczniów, bo ok. 60%, dojeżdża do badanych szkół autobusami. Bezpośrednio z formą organizacji dowozu wiąże się udział uczniów w zajęciach pozalekcyjnych. Tylko 44% uczniów z badanych szkół podstawowych powiatu miechowskiego uczęszczało na zajęcia pozalekcyjne.

Abstract

The subject of the research presented was primary education narrowed down to the first and second stages (grades 1-3 and 4-6) within the rural areas of Malopolskie Voivodeship. The aim of the study was to determine the operating conditions of the network of primary schools and the consequences of closing schools on youth education. The article utilises data from the years 2000-2012 concerning the number of pupils and primary schools, as well as teachers working at those establishments, and the state of the population of Malopolska's (Lesser Poland's) villages, made available by GUS BDL (Central Statistical Office – Local Data Bank). In order to achieve the research objective the results of own direct studies were also used, conducted in schools via the diagnostic survey method, as well as studies of literature on the subject, including legal acts. Twelve primary schools were subject to research, all located in the district of Miechów. The studies were directed at two groups of respondents. The first group consisted of students' guardians; the second – the head teachers of the surveyed schools. A group of 705 respondents was covered by the survey.

Due to unfavourable demographic trends (Fig. 1) in the rural areas of the Malopolskie Voivodeship in the years 2000-2012, the number of students fell by 30% (Fig. 2). The consequence of this was the closure of 143 primary schools, which meant reducing their number by 12% (Fig. 3). Mostly small rural schools were closed in the typically agricultural areas of the north-eastern part of the voivodeship, and less populated areas of south-eastern and eastern Malopolska (Fig. 5). This process also took place in cities, to a lesser extent, where the decline in the number of children per school is significantly higher as compared to the rural areas (Fig. 4). The number of closed schools would have been much higher if not for the actions of the local communities. They exploited the opportunity to take over schools through the establishment of associations and social organisations and, at the next stage – to change the managing authority (Fig. 6). As a result, the location of schools changed considerably. Studies conducted in schools of the Miechów district indicate that the average commuting time from home to school equals 21 minutes, and is longest to schools in areas where at least two institutions were closed (Fig. 7). Most students arrive at school by school bus – 60% of students. The participation of students in extracurricular activities is directly connected to the form of transport. Only 44% of students attended additional classes.

Słowa kluczowe: dojazdy do szkół; małe szkoły; sieć szkół; szkoła podstawowa; szkoła wiejska; zajęcia pozalekcyjne

Keywords: extracurricular activities; commuting to school; primary school; small schools; network of schools; schools in rural areas

Wstęp

Szkolnictwo stanowi najważniejszą część systemu oświatowego. Jest ono regulowane przez szereg aktów prawnych, z których najważniejszym w polskim systemie oświaty jest *Ustawa z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty* (Dz. U. z 1996 r. nr 67, poz. 329 z późn. zm.). Zawiera ona definicję systemu oświaty, a także określa powiązania między jego częściami składowymi. Wskazuje również główny cel systemu oświaty, czyli realizację prawa każdego obywatela do kształcenia się. Od dłuższego czasu obserwuje się stały wzrost zainteresowania problematyką edukacji w Polsce. W ostatnich latach szczególną uwagę zwraca się na likwidowanie małych szkół i kurczenie się sieci szkolnictwa, głównie podstawowego. Proces ten łączy się zwykle z negatywnymi zmianami demograficznymi zachodzącymi na wielu obszarach Polski. W konsekwencji spada liczba uczniów w szkołach, a przy stale rosnących nakładach na utrzymanie personelu i budynków szkolnych zmniejsza się też liczba placówek oświatowych. W literaturze przedmiotu (Wilkin, 1998; Kołodziejczyk, 1999; Adamowicz, Nowak, 2005) często zwraca się uwagę na ważne funkcje, które pełni szkoła wiejska – poza sferą edukacyjną jest centrum rozwoju wsi. Niejednokrotnie stanowi punkt centralny wydarzeń kulturalnych czy sportowych

oraz miejsce spotkań mieszkańców wsi. W latach 2000–2012 w województwie małopolskim w szkołach podstawowych nastąpił spadek uczniów o 30% (z 279 960 do 197 019 uczniów), a w tym samym czasie liczba szkół podstawowych w województwie małopolskim zmniejszyła się o 13% (z 1595 do 1395 szkół). Zjawisko likwidowania szkół jest przestrzennie zróżnicowane i uzależnione od lokalnych warunków. Można wyróżnić obszary, gdzie prawie ono nie występuje, a równocześnie wskazać wiele gmin, w których odsetek zlikwidowanych szkół dochodził nawet do 50% – co może niepokoić ze względu na spadek dostępności uczniów do edukacji. Największą liczbę szkół zlikwidowano w powiecie miechowskim: 20 (50%). Obecnie na jego terenie zlokalizowane są tylko 23 szkoły podstawowe. W placówkach tych w 2012 r. uczyło się blisko 3 tys. uczniów

W świetle przedstawionych przesłanek przedmiot prezentowanych badań stanowiło szkolnictwo podstawowe zawężone do I i II etapu edukacyjnego (klasy I–III i IV–VI) na obszarach wiejskich województwa małopolskiego. Celem badań było wskazanie uwarunkowań funkcjonowania sieci szkół podstawowych oraz konsekwencji likwidacji szkół w kształceniu młodzieży. W artykule wykorzystano dane z lat 2000–2012 dotyczące liczby uczniów oraz szkół podstawowych, a także uczących w tych szkołach nauczycieli oraz stanu zaludnienia miejscowości Małopolski, udostępnione przez Bank Danych Lokalnych GUS. Zakres czasowy badań podyktowany był reformą edukacji przeprowadzoną w 1999 r. Do realizacji postawionego celu badawczego wykorzystano też wyniki własnych badań bezpośrednich, przeprowadzonych w szkołach za pomocą metody sondażu diagnostycznego, opracowanej przez Kamińskiego (Pilch, Bauman, 2001), oraz studia literatury przedmiotu, w tym aktów prawnych, które są podstawą działania systemu edukacji w Polsce. Badaniom poddano 12 szkół podstawowych (bez integracyjnych i specjalnych) zlokalizowanych w powiecie miechowskim. Badania skierowane były do dwóch grup respondentów. Pierwszą z nich stanowili opiekunowie uczniów, a drugą – dyrektorzy szkół. Badania przeprowadzono we wrześniu i październiku roku szkolnego 2014/2015. Do respondentów skierowano 1155 ankiet, a zwrot kształtował się na poziomie 60% (693 ankiety).

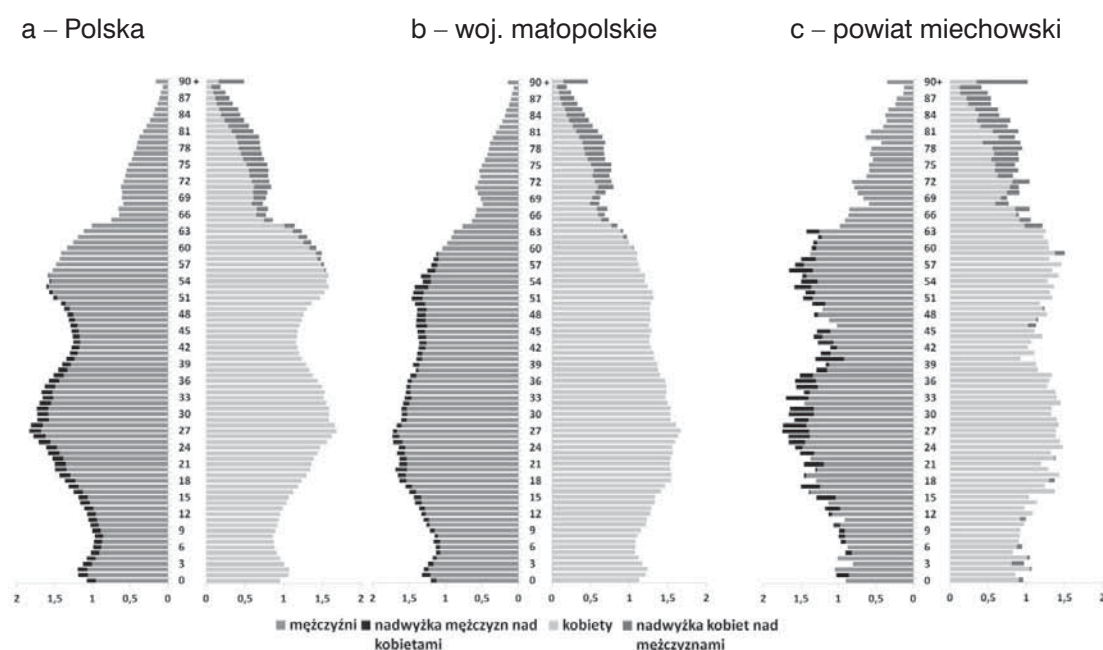
Problematyka kształtowania sieci szkolnictwa podejmowana jest dość często, zarówno w literaturze krajowej, jak i zagranicznej. Najczęściej skupia się ona na szkolnictwie ponadpodstawowym i koncentruje się na obszarach miejskich, natomiast stosunkowo mało badań dotyczy obszarów wiejskich – zwłaszcza w ujęciu lokalnym. W ostatnich latach najwięcej uwagi tym zagadnieniom poświęcił Bajerski (2011, 2012, 2014), który podejmuje tematykę rejonizacji kształcenia, m.in. na obszarach wiejskich, i wynikających z tego konfliktów ludności z władzami lokalnymi. Zagadnieniom jakości kształcenia na wsi poświęcili uwagę tacy badacze, jak: Domalewski, Flaga i Wesołowska (2002) oraz Pilch (2002), a preferencjami uczniów w wyborze szkoły i zadowolenia ze szkoły: Majkut (2010), Dolata (2008), Kaczan, Rycielski, Wasilewska (2012). Oddzielnym tematem poruszonym w literaturze są bariery w dostępie do edukacji na wsi. Zagadnienia te poruszane były m.in. w pracach Rydza (2002) czy Wilkina (2003). Najwięcej miejsca w literaturze przedmiotu poświęcono zagadnieniom związanym z przestrzenną dostępnością do szkolnictwa: Szyszko-Bohusz (1974), Kwieciński (1975), Taylor (1999), Piwowarski (1992), Guzik (2003), Czapiewski i Janc (2011), Dej i Guzik (2011), Czapiewski i Janc (2012), Guzik (2013).

Uwarunkowania demograficzne zmian w sieci szkół

Głównym elementem wpływającym na sieć szkół podstawowych na obszarach wiejskich jest sytuacja demograficzna regionu. Tendencje kształtowania się systemu edukacji kształtują się pod wpływem zjawisk demograficznych. Czynnikiem, który istotnie wpływa na zmniejszanie się liczby szkół, jest niż demograficzny, a także nałożenie się dwóch niekorzystnych zjawisk,

jakimi są spadek dzietności oraz przesunięcie przeciętnego wieku rodzenia pierwszego dziecka. Struktura wieku i płci dla obszarów wiejskich, sporządzona na podstawie danych z NSP z 2011 r., wskazuje na istotne różnice między piramidą dla Polski, województwa małopolskiego i – badanego w tej pracy – powiatu miechowskiego. W strukturze dla Polski oraz powiatu miechowskiego zauważalne są skutki niżów demograficznych z lat 60. i końca lat 80. ubiegłego wieku, natomiast obszary wiejskie Małopolski odczuły je w mniejszym stopniu (ryc. 1b). Struktura wieku i płci dla ludności obszarów wiejskich całego kraju (ryc. 1a) pokazuje klasyczny obraz polskiego społeczeństwa, z widoczną przewagą kobiet powyżej 66. roku życia i nadwyżką mężczyzn do 55 lat. W powiecie miechowskim ogólną prawidłowość dotyczącą płci zakłóca prawie dwukrotnie wyższa niż w Polsce nadwyżka mężczyzn w wieku mobilnym (18–44), co spowodowane jest masowymi wyjazdami kobiet do pracy w miastach. Od 2009 r. notuje się w Polsce wzrost liczby urodzeń, co jest głównie efektem zatrzymania procesu przesuwania wieku rodzenia pierwszego dziecka oraz skutkiem echa wyżu demograficznego z lat 80. Tendencja ta wydaje się jednak krótkoterminowa, a w takich powiatach jak miechowski – mało zauważalna (ryc. 1c).

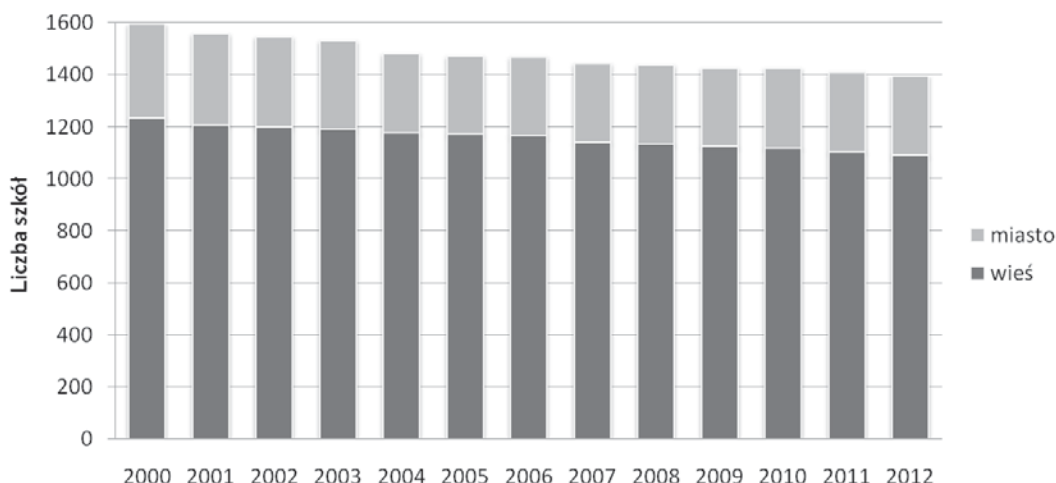
Ryc. 1 (a, b, c). Struktura wieku i płci dla obszarów wiejskich (udział %)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych NSP z 2011 r.

W województwie małopolskim w latach 2000–2012 liczba szkół podstawowych zmniejszyła się o 13% (z 1595 do 1395 szkół). Jakkolwiek niekorzystne zmiany demograficzne miały miejsce zarówno w miastach, jak i na wsiach, to ich skutki w postaci zamykania szkół były szczególnie negatywne na obszarach wiejskich. Zlikwidowano tu bowiem znacznie więcej placówek niż w miastach, a zmiany demograficzne – w odniesieniu do możliwości dostępu do edukacji – są tu odczuwane w większym stopniu ze względu na rozproszony typ zabudowy i niską gęstość zaludnienia (ryc. 2). Choć opisywane zmiany były podyktowane głównie niekorzystnymi tendencjami demograficznymi, to nie bez znaczenia były również czynniki ekonomiczne – w tym głównie racjonalizacja sieci szkół podstawowych prowadzonych przez gminy, związana ze wzrostem kosztów utrzymania personelu, budynków szkolnych czy organizacją dojazdów, a także niedostatek środków na dofinansowanie bazy oświatowej.

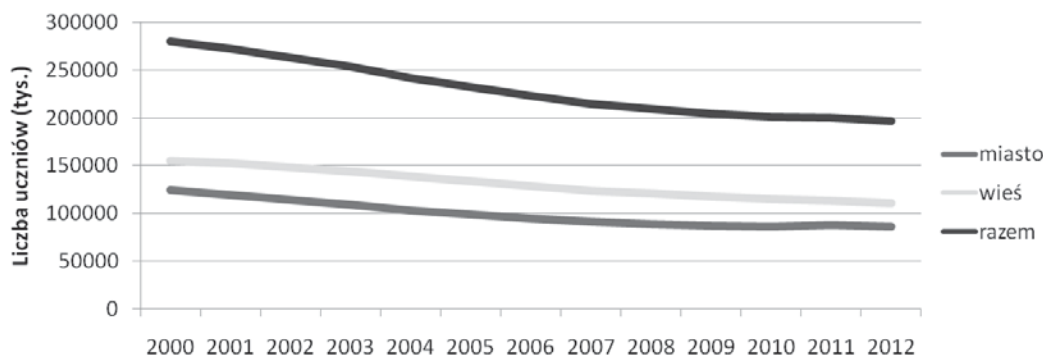
Ryc. 2. Liczba szkół podstawowych w woj. małopolskim w latach 2000–2012

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS.

Jak wiadomo, środki na prowadzenie szkół pochodzą z dwóch źródeł: subwencji państwowych przekazywanych samorządom oraz ze środków własnych gmin. Subwencje ustala się stosownie do liczby uczniów (obowiązuje wskaźnik na 1 ucznia), a ich ogólna wielkość jest różnicowana także w zależności od lokalizacji szkoły (wieś – miasto). Więcej przeznaczają się na ucznia w szkole wiejskiej – w wiejskich szkołach w 2013 r. było to 7767,83 zł/ucznia, w miejskich – 5224,37 zł. Przy takim podejściu do finansowania szkół istotną jest liczebność uczniów w klasach, która w ostateczności rzutuje na wysokość tzw. kosztów stałych prowadzenia nauczania, takich jak wynagrodzenia nauczycieli oraz techniczne utrzymanie budynków szkolnych (ogrzewanie, czystość, remonty itp.). Przy spadającej liczbie uczniów w klasach (ryc. 3) koszty prowadzenia nauki w małych szkołach musi w znacznej części ponosić samorząd. Na wsiach Małopolski średnio na jedną klasę w 2012 r. przypadało 16 uczniów, przy czym w powiecie miechowskim było to 14, natomiast w mieście – 22 uczniów. W skali całego kraju samorzady dopłaciły w 2010 r. do edukacji 21 mld zł, co stanowiło 40% wszystkich publicznych wydatków na ten cel (Kopeć, 2013).

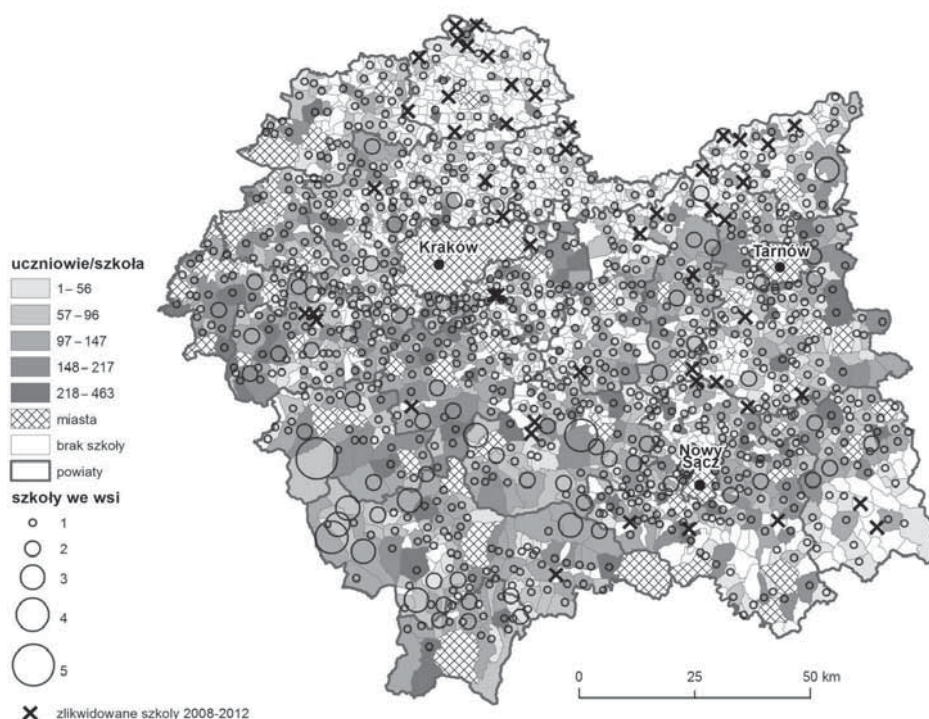
Ryc. 3. Liczba uczniów w szkołach podstawowych w woj. małopolskim w latach 2000–2012

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS.

Sieć szkół podstawowych na obszarach wiejskich województwa małopolskiego rozkładem przestrzennym nawiązuje bezpośrednio do układu osadniczego tego regionu (ryc. 4). Duża gęstość szkół występuje w strefie podmiejskiej Krakowa, zwłaszcza na południe od miasta. W sześciu miejscowościach: Wrząsowicach, Radziszowie, Kaszowie, Zabierzowie, Michałowicach, Luborzycach znajdują się po dwie szkoły. Podobnie jak w strefach podmiejskich największych miast Małopolski, również w zachodniej części województwa (powiaty oświęcimski, chrzanowski, wadowicki) sieć szkół jest mocno zagęszczona i nawiązuje do wysokiego wskaźnika gęstości zaludnienia. Na tych obszarach na ogół jest jedna szkoła w każdej miejscowości. Gęstą sieć szkół spotyka się też w południowej Małopolsce, w pasie Beskidów od Beskidu Żywieckiego po Kotlinę Sądecką. Tutaj sieć osadnicza cechuje się mniejszą gęstością, jednak wsie są znacznie większe, co wynika z topografii terenu. W powiatach suskim, nowotarskim, limanowskim średnio na wieś przypada ponad 1,5 tys. mieszkańców, przy przeciętnej dla województwa poniżej 1 tys. Specyficznie w omawianym regionie kształtuje się też liczba uczniów przypadających na jedną szkołę. Najwięcej mają ich szkoły wiejskie położone w obrębie stref podmiejskich. Jest to o tyle ciekawe, że z pewnością część dzieci dowożona jest przez rodziców do szkół miejskich. Największą wartością wspomnianego wskaźnika cechują się miejscowości w tzw. sypialni Krakowa, w bezpośrednim, północnym sąsiedztwie miasta. Wartość wskaźnika przekracza tam 410 dzieci na szkołę (Zielonki, Bibice). Z kolei najmniej dzieci mają szkoły położone w powiatach północno-wschodniej Małopolski (miechowski, proszowicki), cechujących się rozdrobnioną siecią osadniczą i typowo rolniczym charakterem (Semczuk, 2013). Podobna sytuacja występuje też we wsiach w Beskidzie Sądeckim oraz Beskidzie Niskim (południowo-wschodnia część województwa), wyróżniających się najniższą gęstością ludności w Małopolsce.

Ryc. 4. Liczba uczniów przypadających na szkołę, liczba szkół (stan na 2012 r.) oraz zlikwidowane szkoły (w latach 2008–2012) wg miejscowości wiejskich w woj. małopolskim

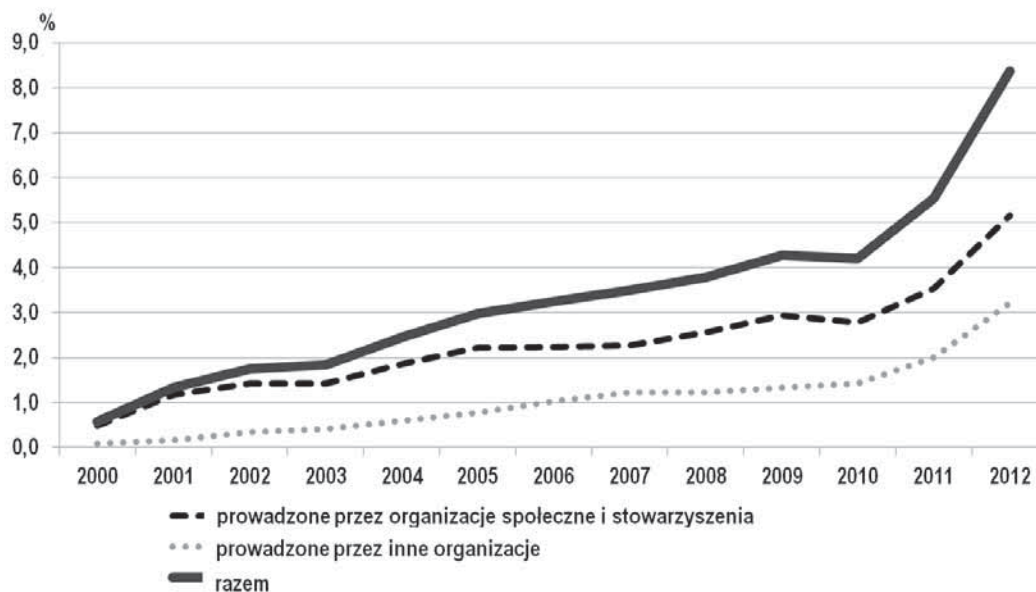

W latach 2008–2012 na Małopolskiej wsi zlikwidowano łącznie 57 szkół podstawowych. Najwięcej ubyło ich w powiecie miechowskim: z 36 szkół w 2008 r. pozostawiono w 2012 r. tylko 24 szkoły. Związane jest to z wieloletnim odpływem ludności z tej części województwa i utrwaloną już depopulacją tego typowo rolniczego regionu. Obecnie w powiecie tym na wieś przypada średnio 280 mieszkańców. Natomiast w zachodniej części województwa, cechującej się największą gęstością zaludnienia, problem zamkniętych szkół nie występuje. W powiatach chrzanowskim, oświęcimskim, olkuskim i suskim w omawianym czteroleciu liczba istniejących szkół podstawowych pozostała niezmienną.

Jak wiadomo, w ramach polskiego systemu oświaty oprócz szkół publicznych mogą funkcjonować również szkoły prowadzone przez stowarzyszenia i organizacje społeczne. W latach 2000–2012 nastąpił znaczny wzrost ich liczby, związany głównie z przekazywaniem przez samorządy prowadzenia szkoły stowarzyszeniom. Dotyczy to w większości małych szkół wiejskich, które liczą do 70 uczniów, a których ze względów ekonomicznych nie chciały prowadzić gminy.

W 2000 r. niemal wszystkie szkoły na obszarach wiejskich Małopolski były prowadzone przez samorządy (ryc. 5). Jednak w okresie późniejszym zaczęło przybywać szkół społecznych i w 2010 r. stanowiły one już ok. 4% ogółu placówek. Duży wzrost ich liczby nastąpił w latach 2010–2012 i w rezultacie udział powiększył się do poziomu prawie 9%. Dzięki możliwości przekazania szkoły innemu organowi prowadzącemu wiele placówek uniknęło likwidacji. Bez tak dużego zaangażowania ze strony społeczności liczba zamkniętych szkół podstawowych w tych latach mogłaby być znacznie większa. Proces ten wydaje się odgrywać pozytywną rolę jako podtrzymujący funkcjonowanie szkoły. Niemniej można przewidywać, że dalszy spadek liczby urodzeń może nie zahamować likwidacji małych szkół, nawet przy dużym zaangażowaniu rodziców i organizacji społecznych, bowiem koszty ich prowadzenia będą zbyt wysokie.

Ryc. 5. Jednostki prowadzone przez organizacje społeczne i stowarzyszenia oraz przez inne organizacje w woj. małopolskim w latach 2000–2012

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS.

Istnienie i rozmieszczenie szkół społecznych może zależeć od wielu czynników, takich jak: liczba organizacji pozarządowych, liczba wyznaniowych związków religijnych, liczba osób przynależących do mniejszości narodowych, mobilność nauczycieli, uwarunkowania społeczno-kulturowe czy finanse (Czapiewski, Janc, 2013). Szczególnie ważna wydaje się tu zamożność rodziców, o czym może świadczyć sytuacja takich szkół w województwie mazowieckim, w którym większość szkół społecznych znajduje się w Warszawie. Tymczasem w województwie małopolskim z 69 szkół tego typu, które powstały w latach 2000–2012, aż 60 zlokalizowanych jest na obszarach wiejskich, a tylko 9 w miastach. W większości szkoły znajdujące się w Warszawie to prywatne jednostki edukacyjne, kształcące dzieci odpłatnie, gdzie istotnym czynnikiem jest zysk (Czapiewski, Janc, 2013). Tymczasem w Małopolsce głównym celem powstawania tego typu placówek jest chęć utrzymania szkoły w swojej miejscowości przez społeczność lokalną.

Szkoły podstawowe w powiecie miechowskim – przykład regionu depopulacyjnego

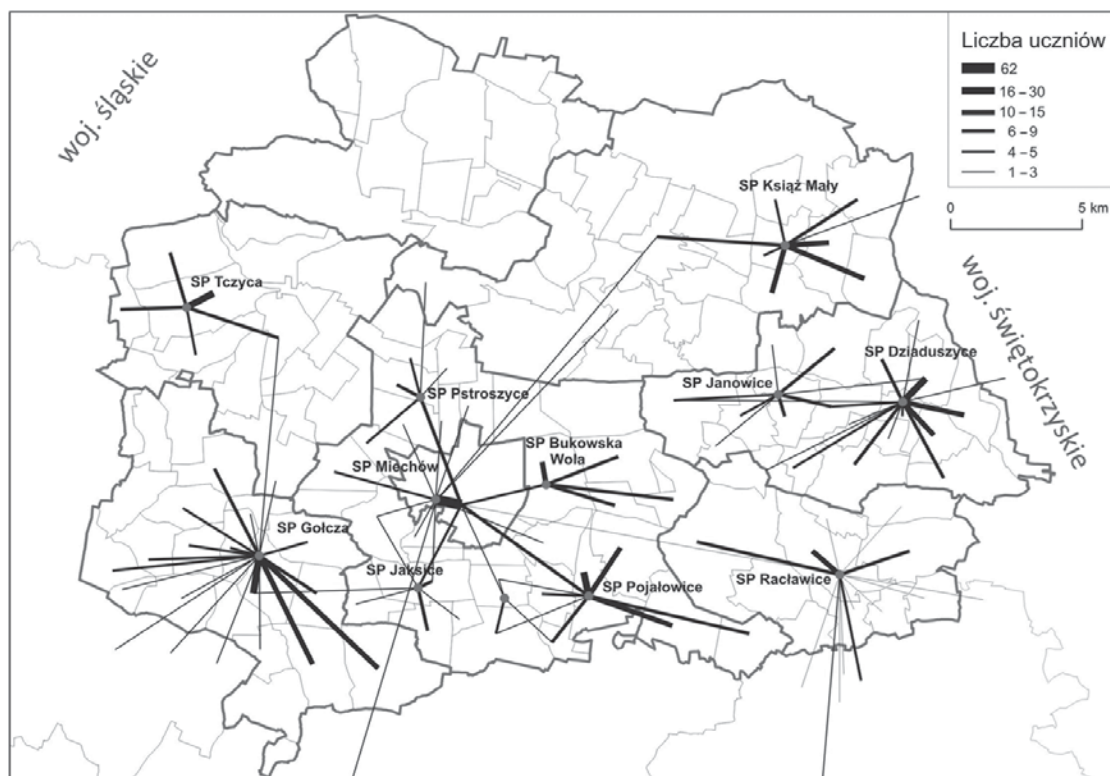
W zamieszczonych poniżej uwagach skoncentrowano się na jednym z regionów województwa małopolskiego – powiecie miechowskim – w którym występują bardzo trudne warunki dla działalności szkół podstawowych, a lokalne samorządy mają wiele problemów z utrzymaniem istniejącej sieci szkół i ich funkcjonowaniem. Powiat ma charakter rolniczy, z typowymi dla obszarów rolniczych ograniczeniami w zakresie dostępu dzieci i młodzieży do dobrze zorganizowanego kształcenia szkolnego i pozaszkolnego.

Wszystkie przebadane szkoły podstawowe w powiecie miechowskim prowadziły dowóz dzieci, często ze znacznych odległości. W badaniach ankietowych starano się ustalić istotne informacje dotyczące tych dojazdów, m.in.: miejsce zamieszkania dzieci dowożonych do poszczególnych szkół, średni czasu dotarcia z miejsca zamieszkania do placówki czy rodzaj środka transportu, którym uczeń dostaje się do szkoły. Ustalono, że dla badanych szkół średni czas dotarcia do placówki wynosił 17 min, przy czym różnice między szkołami nie są duże, ponieważ we wsiach Gołcza i Raławice, o najdłuższym czasie dojazdu, było to 21 min. Zdarzają się jednak sytuacje skrajnie trudne w dotarciu do szkoły, takie jak we wspomnianej gminie Gołcza, w której są trzy szkoły podstawowe. Poza Gołczą – wsią gminną – takie trudności występują jeszcze we wsiach Szreniawa i Wysocice. Tamtejsze szkoły to bardzo małe placówki, skupiające uczniów głównie z miejscowości, w których się znajdują. Są słabo wyposażone w pomoce naukowe i nie cieszą się dobrą opinią. Jeśli rodzice chcą posłać dzieci do lepszej szkoły, położonej w Gołczy, to dojazd pochłania nawet do 50 min (dotyczy to m.in. wsi Czapple Wielkie oraz Przybysławice). Podobna sytuacja jest w gminie Raławice, gdzie znajduje się tylko jedna szkoła w miejscowości gminnej, do której dojeżdżają dzieci zarówno z miejscowości gminy Raławice, jak i z gmin sąsiadujących: Pałecznicza i Radziemice.

Analizując dostęp dzieci do szkół podstawowych w powiecie miechowskim, należy zwrócić uwagę na ich dojazdy do miasta powiatowego. Zaskakiwać może, że tylko niewielka grupa uczniów dojeżdża do szkoły miejskiej w Miechowie, przy czym spora część to mieszkańcy oddalonych miejscowości z innych gmin powiatu miechowskiego, co należy wiązać z dojazdami rodziców do pracy. Natomiast wysoki odsetek uczniów to dzieci, które uczęszczają do szkół wiejskich. Regułą jest natomiast, że dzieci z najbliższego otoczenia Miechowa uczęszczają do szkół wiejskich w miejscu zamieszkania lub w pobliżu (ryc. 6).

Większość szkół wiejskich w powiecie miechowskim jest zlokalizowana w największej wsi, najczęściej gminnej, co pozwala na szybkie dotarcie do nich jak największej grupie uczniów. Jednak w dwóch badanych przypadkach udział uczniów z miejscowości, gdzie znajdowała się szkoła, był niewielki i nie przekraczał 10% (SP w Dziaduszycach i Książu Małym). W szkole podstawowej w Książu Małym zaledwie 7% uczniów mieszka w tej samej miejscowości.

Ryc. 6. Dojazdy do szkół podstawowych w 12 szkołach powiatu miechowskiego

Źródło: badania własne.

Pozostała część dzieci dowożona jest ze wsi Trzonów (22% uczniów), Boczkowice (18%) oraz Zarzyszyn (15%). Przykładem nieco innej sytuacji jest szkoła podstawowa w Dziaduszytach, która zlokalizowana jest bardzo blisko gminnej miejscowości Słaboszów (1,5 km). Dzieci będące mieszkańcami Dziaduszyt to zaledwie 4% wszystkich uczniów, natomiast pochodzący ze Słaboszowa stanowią 26% ogółu. Ze względu na niewielką odległość większość dzieci dochodzi do szkoły ze Słaboszowa pieszo, co średnio zajmuje im ok. 21 min.

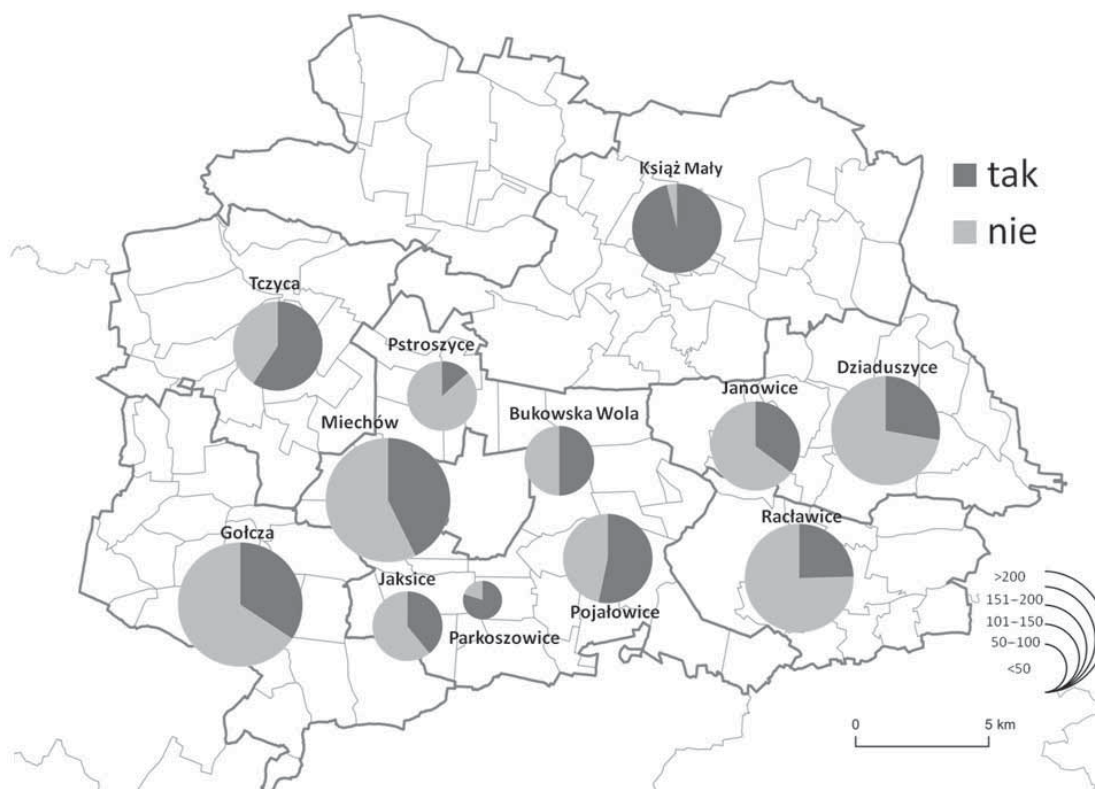
Zgodnie z zapisami *Ustawy z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty* (tekst jedn. Dz. U. z 2004 r. nr 256, poz. 2572 ze zm.) obowiązkiem gminy jest ustalenia sieci publicznych szkół w taki sposób, aby umożliwić wszystkim dzieciom spełnianie obowiązku szkolnego, z uwzględnieniem, że droga dziecka z domu do szkoły nie może przekraczać 3 km w przypadku uczniów klas I–IV szkoły podstawowej oraz 4 km w wypadku uczniów klas V–VI. Jeśli odległość dziecka do szkoły – liczona z uwzględnieniem warunków lokalnych, w tym istniejących połączeń drogowych, rzeźby terenu – przekracza 3 lub 4 km, to gmina jest zobowiązana do zapewnienia bezpłatnego transportu i opieki w czasie przewozu lub zwrotu kosztów przejazdu środkami komunikacji publicznej. Dlatego też od lokalizacji szkoły zależą w dużej mierze koszty, które gmina ponosi na dowóz dzieci. W badaniach ustalono, że spośród przebadanych 673 uczniów w 12 szkołach powiatu miechowskiego 61% dojeżdża do szkoły autobusem szkolnym, 20% dowożonych jest przez rodziców samochodami, a 19% dochodzi do szkoły. Sytuacja w poszczególnych placówkach kształtuje się jednak bardzo różnie, co można łączyć z warunkami dostępu do szkół, zamożnością rodziców czy odległością od szkoły. Najmniej uczniów korzysta z dowozu autobusem w szkole w Tczyce (27%), bowiem większość z uczących się tutaj dzieci dowożą rodzice własnymi samochodami (66%). Natomiast do szkoły w miejscowości Książ Mały z dowozu autobusami korzysta 86% uczniów. Najwięcej dzieci dochodzi do szkoły w Dziaduszytach (24%).

Zajęcia pozalekcyjne

Zgodnie z podstawowym założeniem funkcjonowania szkół, jednostki te powinny dbać o wszechstronny rozwój uczniów: kreatywność, otwartość, zaangażowanie. Dobrym rozwiązaniem na etapie szkół podstawowych jest organizacja zajęć pozalekcyjnych, które rozwijają zainteresowania i uzdolnienia uczniów, a także – dzięki zajęciom wyrównawczym – pozwalają na osiągnięcie lepszych wyników w nauce. Celem takich zajęć jest rozwijanie i rozbudzenie zainteresowań uczniów m.in. przez sport, działania plastyczne, muzykę, tworzenie gazetki szkolnej, śpiewanie w chórze czy inną aktywność uczniów (Nowacki et al., 2000).

Zajęcia pozalekcyjne są planowane oraz dostosowywane do potrzeb i zainteresowań uczniów. Jednak ich organizacja i realizacja jest utrudniona, m.in. przez wspomniane wcześniej dojazdy uczniów (określony czas odjazdu dowożonych dzieci) czy brak wolnych sal dydaktycznych. Szkoły miejskie, mające nowoczesną bazę dydaktyczną i lokalową, są lepiej przygotowane do organizacji zajęć pozalekcyjnych niż małe szkoły wiejskie, w których często brakuje środków finansowych na doinwestowanie bazy oświatowej. W powiecie miechowskim odsetek uczniów uczęszczających na zajęcia pozalekcyjne był zróżnicowany (ryc. 7). Z badań wynika, że najczęściej dzieci biorących udział w zajęciach pozalekcyjnych jest w szkole w Książu Małym (96%), gdzie – pomimo dojazdów dzieci do szkoły autobusem – większość z nich chodzi na zajęcia pozalekcyjne. Natomiast najmniejsze zainteresowanie takimi zajęciami odnotowano w szkołach w Pstroszycach oraz Raclawicach. Przyczyn tak zróżnicowanej sytuacji w zakresie zajęć pozalekcyjnych jest zapewne wiele, ale głównie wiążą się one z dostępnością do szkół, które je organizują, w tym szczególnie ze wspomnianymi dojazdami. Przykładem są Raclawice mające jedyną w całej gminie szkołę, do której dowozi się dzieci z kilkunastu miejscowości i trudno w tych warunkach zorganizować korzystny dla wszystkich system przejazdów.

Ryc. 7. Liczba uczniów uczęszczających na zajęcia pozalekcyjne (udział %)

Źródło: badania własne.

Podsumowanie

Niekorzystne tendencje demograficzne stały się największym wyzwaniem dla wielu procesów społeczno-gospodarczych zachodzących współcześnie na wielu obszarach wiejskich Polski, w tym szczególnie dla organizacji i funkcjonowania szkół podstawowych. W ich wyniku zmniejsza się liczba dzieci w wieku szkolnym, przez co zamykane są najmniejsze szkoły – co jest najbardziej widoczne na terenach rolniczych o rozdrobnionej sieci osadniczej. Przyjmuje się, że liczba dzieci, przy których gmina jest w stanie utrzymać szkołę, nie powinna być mniejsza niż 70. W województwie małopolskim w 2013 r. funkcjonowało 275 szkół podstawowych, w których liczba uczniów była mniejsza od wspomnianej wielkości. Biorąc pod uwagę, że część z nich jest już prowadzona przez stowarzyszenia czy organizacje społeczne (52 szkoły), można ustalić, że zagrożonych likwidacją jest ponad 21% szkół (223 placówki). Dlatego też tak istotna jest dyskusja o roli małych szkół wiejskich w funkcjonowaniu współczesnej wsi, nie tylko jako placówek kształcenia, lecz także jako miejsca tworzącego wspólnotę uczniów, nauczycieli i rodziców. Trudno zarzucać samorządom lokalnym złe intencje w próbach reorganizacji sieci szkół w celu szukania oszczędności, przy zwiększających się kosztach utrzymania placówek, które często przekraczają ich możliwości finansowe. Dlatego pożądanym rozwiązaniem wydaje się aktywizowanie społeczności lokalnych do przejmowania małych szkół od jednostek samorządu terytorialnego, z jednoczesnym przejściem odpowiedzialności za ich prowadzenie. Możliwości takie daje zmiana *Ustawy o systemie oświaty z dnia 19 marca 2009 r.*, dzięki której organizacja przejmująca szkołę otrzymuje subwencję od jednostki samorządu lokalnego, przyznawaną na jej funkcjonowanie w zależności od liczby uczniów. Zatem zasada finansowania zostaje podobna jak w wypadku, kiedy szkołę prowadziła gmina, jednak koszty prowadzenia placówki przez powołaną organizację mogą być znacznie niższe, ze względu na brak obowiązku stosowania regulacji wynikających z *Karty Nauczyciela*, a dotyczących głównie wymiaru godzin czy minimalnych stawek wynagrodzenia dla nauczycieli. Ponadto taka forma organizacji szkoły niesie ze sobą wiele różnych korzyści, m.in. większą aktywność rodziców w edukacji swoich podopiecznych.

Literatura

References

- Adamowicz, M., Nowak, A. (2005). Szkoły wiejskie w kontekście kreowania kapitału ludzkiego. *Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy*, 6, 339-346.
- Bajerski, A. (2011). *Organizacja przestrzenna i funkcjonowanie usług edukacyjnych w aglomeracji poznańskiej*. Poznań: Bogucki Wydawnictwo Naukowe.
- Bajerski, A. (2012). Przemieszczenia uczniów między obwodami szkolnymi a zróżnicowanie wyników publicznych szkół podstawowych i gimnazjów. Przypadek Poznania. *Studia Regionalne i Lokalne*, 2, 62–76.
- Czapiewski, K., Janc, K. (2011) Accessibility to education and its impact on regional development in Poland. W: N. Adams, G. Cotella, R. Nunes (red.), *Territorial Development, Cohesion and Spatial Planning – knowledge and policy development in an enlarged EU*. Routledge, London, New York, 345-372.
- Czapiewski, K., Janc, K. (2012). Dostępność do edukacji, jakość kształcenia i poziom wykształcenia mieszkańców a struktura funkcjonalna gmin województwa mazowieckiego. *MAZOWSZE Studia Regionalne*, 10, 33-51.
- Czapiewski, K., Janc, K. (2013). *Edukacja jako czynnik rozwoju Mazowsza*. Warszawa: Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego.

- Dej, M., Guzik, R. (2011). The rural challenge: Spatial accessibility to secondary education in Poland within the transformation period. W: Á. Erőss, D. Karácsonyi (red.), *Geography in Visegrad and neighbour countries: Regional socio-economic processes in Central and Eastern Europe - 20 years in transition and 2 years in global economic crisis*. Geographical Research Institute, Hungarian Academy of Sciences, Budapest, 65–74.
- Dolata, R. (2008). *Szkola – segregacje – nierówności*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Domalewski, J. (2010). Edukacja a procesy rozwoju obszarów wiejskich. W: M. Stanny, M. Drygas (red.), *Przestrzenne, społeczno-ekonomiczne zróżnicowanie obszarów wiejskich w Polsce. Problemy i perspektywy rozwoju*. Warszawa: Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa Polskiej Akademii Nauk.
- Domalewski, J. (2002). Zróżnicowanie oświaty na obszarach wiejskich. W: D. Waloszek, K. Wąż (red.), *Nadzieja na zmianę. Szanse edukacyjne młodego pokolenia ze środowiska wiejskiego*. Zielona Góra: Ośrodek Doskonalenia Nauczycieli.
- Flaga, M., Wesołowska, M. (2002). Warunki kształcenia dzieci i młodzieży na obszarach wiejskich w województwie lubelskim. W: J. Bański, E. Rydz (red.), *Problemy społeczne wsi. Studia Obszarów Wiejskich*, t. II.
- Guzik, R. (2003). *Przestrzenna dostępność szkolnictwa ponadpodstawowego*. Kraków: Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ.
- Guzik, R. (2013). Edukacja i dojazdy do szkoły. W: R. Guzik, K. Wiedermann (red.), *Zawodowy start. Przestrzenne uwarunkowania karier szkolnych i dalszych losów absolwentów*. Kraków: Wojewódzki Urząd Pracy w Krakowie, 17-46.
- Guzik, R., Wiedermann, K. (red.). (2013). *Zawodowy start. Przestrzenne uwarunkowania karier szkolnych i dalszych losów absolwentów*. Kraków: Wojewódzki Urząd Pracy w Krakowie.
- Kołodziejczyk, D. (1999). *Czynnik ludzki w rozwoju obszarów wiejskich*. Warszawa: IERiGŻ.
- Kopeć, E. (2013). Zamykanie małych szkół wiejskich (uwarunkowania, sposoby zapobiegania). *Polityka i Społeczeństwo*, 3(11), 5-20.
- Kozakiewicz, M. (1975). *Zróżnicowanie dostępu młodzieży do kształcenia w 1970 r.* Warszawa: IRWiR PAN.
- Kwieciński, Z. (1975). *Środowisko a wyniki pracy szkoły*. Warszawa: IRWiR PAN.
- Majkut, J. (2010). Powody wyboru szkoły gimnazjalnej w wypowiedziach rodziców, *XVI Konferencja Diagnostyki Edukacyjnej*. Toruń.
- Nowacki, T., Korabinowska-Nowacka, K., Baraniak, B. (2000). *Nowy słownik pedagogiczny*. Warszawa: Wydawnictwo WSP Towarzystwo Wiedzy Powszechnej.
- Ozga, W. (1960). *Organizacja szkolnictwa w Polsce*. Warszawa: Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych.
- Ozga, W. (1974). *Rozmieszczenie szkół w Polsce*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- Pilch, T. (2002). Równość szans edukacyjnych w kontekście warunków społecznych i regulacji reformy oświaty. W: D. Waloszek, K. Wąż (red.), *Nadzieja na zmianę. Szanse edukacyjne młodego pokolenia ze środowiska wiejskiego*. Zielona Góra: Ośrodek Doskonalenia Nauczycieli.
- Pilch, T., Bauman, T. (2001). *Zasady badań pedagogicznych. Strategie ilościowe i jakościowe*. Warszawa: Żak.
- Piwowarski, R. (1992). *Sieć szkolna a dostępność kształcenia*. Warszawa: PWN.
- Piwowarski, R. (2000). *Szkoły na wsi – edukacyjne wyzwanie*. Warszawa: Instytut Badań Edukacyjnych.
- Semczuk, M. (2013). Agricultural Exploitation of the Farmland in Rural Areas in the Polish Carpathians. *Journal of Settlements and Spatial Planning*, Cluj University Press, 4, 201-205.
- Szysko-Bohusz, A. (1974). *Dojazdy młodzieży do szkół*. *Nauka dla Wszystkich*. Warszawa-Kraków: PWN, 225.
- Taylor, Z. (1999). Przestrzenna dostępność miejsc zatrudnienia, kształcenia i usług a codzienna ruchliwość ludności wiejskiej. *Prace Geograficzne IGiPZ PAN*, 171.
- Ustawa o systemie oświaty z dnia 7 września 1991 r.* (tekst jedn.: Dz. U. 2004 nr 256, poz. 2572 ze zm.).
- Wilkin, J. (1998). Bariery edukacyjne i informatyczne. W: M. Kłodziński, J. Wilkin (red.), *Rozwój obszarów wiejskich w Polsce*. Warszawa: FAPA.
- Wilkin, J. (red.). (2003). *Podstawy strategii zintegrowanego rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich w Polsce*. Warszawa: Wyd. Uniwersytetu Warszawskiego.

- Agnieszka Gil,** mgr, absolwentka studiów z zakresu geografii społeczno-ekonomicznej Uniwersytetu Pedagogicznego im. KEN w Krakowie. Doktorantka w Instytucie Geografii. Zainteresowania badawcze autorki dotyczą geografii obszarów wiejskich, rozwoju lokalnego i regionalnego na obszarze Polski.
- Agnieszka Gil** graduated from Pedagogical University of Cracow MA degree in geography. PhD student at the Institute of Geography of the from Pedagogical University of Cracow. Her research interests relate to the geography of rural areas, local and regional development in Poland.
- Marcin Semczuk,** mgr, Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, Instytut Geografii, Zakład Przedsiębiorczości i Gospodarki Przestrzennej. Absolwent studiów z zakresu geografii społeczno-ekonomicznej Uniwersytetu Pedagogicznego im. KEN w Krakowie. Asystent w Instytucie Geografii. Zainteresowania badawcze autora skupiają się wokół problematyki regionów i procesów regionalizacji społeczno-gospodarczej.
- Marcin Semczuk** graduated from Pedagogical University in Krakow MA degree in geography. Assistant at Pedagogical University of Cracow, Institute of Geography. His research interests are tied with regional problems and processes of socio-economic regionalization.
- Adres/Address:** Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie
Instytut Geografii
Zakład Geografii Społeczno-Ekonomicznej
ul. Podchorążych 2
30-084 Kraków, Polska
e-mail: agnieszka.gil@wp.pl (A. Gil)
e-mail: semczuk@up.krakow.pl (M. Semczuk)